

Een 16de-eeuwse allegorie op de vrede

In de verzamelingen van historieprenten, bijeengebracht en gecatalogiseerd door Frederik Muller (in Amsterdam) en van Stolk (in Rotterdam) komen veel boeiende zinneprenten voor. Vaak zijn dit politieke prenten met een strekking, niet tegen een persoon of partij gericht, maar dikwijls met de bedoeling de publieke opinie in een bepaalde richting te leiden of invloed uit te oefenen op de gang van zaken. Het zijn als het ware 'pamfletten in beeld' en als geschiedkundige documenten van belang. Zij laten ons zien welk een belangrijke plaats gebeurtenissen en toestanden uit onze vaderlandse geschiedenis hebben ingenomen. Bovendien blijkt uit de zinneprenten hoe onze voorouders vertrouwd moeten zijn geweest met een symboliek die ons dikwijls niet meer duidelijk is, zo weinig duidelijk, dat we soms niet alleen niet in staat zijn alle toespelingen te begrijpen, maar zelfs de gebeurtenis of situatie waarop wordt gedoeld niet herkennen. In het navolgende willen we proberen wat dieper in te gaan op de aantekening van Muller bij de beschrijving van de hier afgebeelde prent (Fred. Muller 723 B), nml. dat deze waarschijnlijk was gemaakt voor een vroegere gelegenheid dan de Pacificatie van Gent zoals de prent altijd is

genoemd en waarvoor hij later ook gebruikt is. Twee staten zijn bekend: op de ene lezen wij rechts onder in de hoek op een open plek in 16de eeuws handschrift: 'f. floris pinx. anno 1552', terwijl het wapen rechts op de wagen dat van Antwerpen is (afb. 1). Op de andere is op de bovengenoemde plaats ingevuld P. Baltens excud. en W. Haecht compo(suit) cum privilegio 1577; onderaan de plaat is een 9-regelig vers toegevoegd in het Nederlands, Latijn en Frans. Het wapen van Antwerpen is hier veranderd in dat van Willem van Oranje. Als merkwaardige bijzonderheid zij nog vermeld dat het wapen van de Spaanse vorst boven Pax, op de prent van 1552 in spiegelbeeld is aangebracht (door de graveur zo overgenomen van het ontwerp?), terwijl dit op de prent van 1577 is verbeterd. De prent wordt toegeschreven aan P. Baltens (werkzaam te Antwerpen tussen 1540 en 1598) volgens het handschrift naar een ontwerp van Frans Floris. W. Haecht is waarschijnlijk de samensteller van het geheel, misschien tevens de dichter van de verzen. Hij was rederijker en sedert 1552 lid van de Kamer Violieren te Antwerpen. Behalve het met de hand geschreven jaartal 1552 pleit ook de oorspronkelijke opzet van de prent tegen de

Pacificatie van Gent. De gewesten, die daar bij betrokken waren, zijn andere dan die waarvan de wapens hier worden voorgesteld.

De grote rol die Willem van Oranje in 1576 speelde is later aangegeven door zijn wapen op de wagen. Het oorspronkelijk daarop voorkomende wapen van Antwerpen heeft voor 1576 geen zin.¹ De zuilen van Hercules boven Pax wijzen op ontstaan tijdens de regering van Karel V.

De gevleugelde Pax (Vrede) met haar palmtak zit in een stoel op een door drie ezels getrokken wagen. De ezels misschien als zinnebeeld van de Vrede naar analogie van Christus' intocht in Jeruzalem en vooral van de traagheid waarmee de vrede komt. Boven haar zetel het Spaanse vorstenwapen met een kroon tussen de zuilen van Hercules, waarop een duif als teken des vredes neerdaalt. Achter Pax zit Foedus bij een altaar Concordia, een voorstelling van de Eendracht die ontleend is aan Alciatus.² Foedus houdt een koord in de hand 'coniuratu Foedus' (dat in 1552 met het verdrag van Augsburg van 1548 in verband kan worden gebracht), een koord dat de achter de wagen gaande 'Ordines Belg.' (Nederlandse stenden) omgeeft. Onder de wapens die deze in hun vaantjes meevoeren zijn op de voorste rij die van Lalaing en Croy duidelijk zichtbaar. De wagen wordt gemend door Charitas die een wapen voor zich heeft met als kwartieren Castilië, Leon, Arragon en Sicilië, het hartschild wordt gevormd door Oostenrijk en oud-Bourgondië. Aan iedere zijde van het inschrift 'Pacis triumphantis delineatio' een wapen, links de Rijksadelaar, rechts dat van Antwerpen (1552) c.q. dat van Willem van Oranje (1577). De maagden der 17 provinciën (de vijf hertogdommen voorop, geheel volgens protocol) wachten in geknielde houding op de vrede. Proprium Commodum (Eigenbaat) tracht met een verbeterd gezicht een spaak te steken in het wiel van de wagen, die rijdt over allerlei oorlogstuig, waaronder een vaandel met inschrift: 'Bellum intestinum' (Binnenlandse Strijd). Voor het voorste wiel ligt Livor (Afgunst) als de man die zijn eigen hart opeet, een embleem eveneens aan Alciatus ontleend. Ratio

(de Rede) helpt een menigte mannen (Populus) met het trekken aan een ketting die achter een rots langs loopt en waaraan Discordia (Tweedracht) is vastgebonden. Ondanks de tegenstand o.l.v. Violentia en Furor (Geweld en Razernij) lijkt het er op dat Discordia in de afgrond wordt getrokken, terwijl daarboven Tempus (Vader Tijd) de drie Furiën Alecto, Tisiphone en Megara naar diezelfde afgrond jaagt. In de rechter hoek, boven het profiel van een stad (Antwerpen) zweven drie engelen met een lint waarop staat: 'Dissociata locis concordia pace ligabo' = 'ik zal door eendracht in vrede samenbinden alles wat verdeeld is door woonplaats'.

In aansluiting op Petrarca's Triomfi heeft zich sedert het begin van de 15e eeuw de bekende cyclus voorstellingen ontwikkeld, die ongeveer twee eeuwen lang één van de meest populaire thema's is geweest. Niet alleen voor miniaturen en schilderijen, maar ook voor meubelen, reliëfs, majolica en wandtapijten is het een bron van inspiratie geweest. De zes allegorische triomfen van Petrarca werden nagenoeg altijd voorgesteld met wagens, begeleid door een gevolg te voet, onder wie belangrijke figuren. De Renaissance sluit met de idee van een triomf aan bij de klassieke traditie en gaat de figuren verzinnebeelden; bovendien was bij het rondtrekken door de straten de wagen de enig reële mogelijkheid om de triomf aanschouwelijk voor te stellen. Het beeld van de triomf, oorspronkelijk bedoeld om de roem van grote mannen te verkondigen, werd in de Renaissance meer en meer gebruikt om ideeën te symboliseren, uitgaande van de gedachte dat men deze kan concretiseren door hen, voorgesteld als personen, in triomf rond te rijden. De triomferende overrijdt met zijn wagen alles

¹ Zie: A. E. Popham in *The Print Quarterly*, Jan. 1929, p. 353, over de prent van Marcus Gheraerts die de Pacificatie van Gent verzinnebeeldt en waarop ook duidelijk de belangrijke paats van Holland en Zeeland naar voren komt in de twee wapens (FM 899 A).

² *Andreae Alciati Emblemata*, 2e uitgave Parijs 1534. Dit embleem van Concordia komt voor als uitgeversmerk van Jan Steels(ius), werkzaam te Antwerpen van 1530-1568 (W. Nijhoff, *L'art typographique des Pays-Bas*, 1500-1540).

Afb. 1. Allegorie op de vrede naar een ontwerp van F. Floris, 1552. Gravure. Rijksprentenkabinet.

wat zijn triomf in de weg staat; in onze prent zijn dat de Afgunst en de Binnenlandse Strijd, terwijl ook de Eigenbaat er niet in schijnt te slagen de voortgang van de wagen te verhinderen.

Frans Floris was sedert 1540 lid van het Lucasgilde in zijn geboortestad Antwerpen. Hij maakte een reis naar Italië, maar was in 1547 in Antwerpen terug en werd daar een van de gevierde schilders van zijn tijd. Het wapen en het profiel van deze stad op de voorstelling zijn misschien te verklaren uit de belangrijke plaats die Antwerpen toentertijd op alle gebied innam, terwijl bovendien de kunstenaar er leefde en werkte. De vraag is dus: wat zou Floris aanleiding hebben kunnen geven in 1552 de vrede te verzinnebeelden? ¹ Was het vrede in het Habsburgse rijk en in de Nederlanden in het bijzonder? Niets is minder

waar. In October 1551 hadden de grootste vijanden van de keizer, Hendrik II van Frankrijk en Maurits van Saksen zich aaneengesloten. In Augustus van het volgende jaar werd het duidelijk dat de Fransen van plan waren naar het Noorden te trekken. Reeds lang waren er troepenconcentraties aan de grenzen. De Nederlanden liepen aan verschillende zijden gevaar en dreigden geïsoleerd te raken. Behalve vijandige burens waren er vele ontevreden in de gewesten zelf, die contact zochten met de vijand. Er was sympathie voor de strijd van de Duitse protestanten, maar de oorlog was verre van populair in de Nederlanden. Regentes Maria van Hongarije smeekte haar keizerlijke broeder om hulp voor de gewesten, die sedert het verdrag van Augsburg hun aandeel bijdroegen in de hulp aan het Rijk. ² Zij riep in Januari 1552 de Staten-Generaal

Afb. 2. Tweede staat van de gravure met de naam van Baltens als uitgever, de latere datum en de verzen. Rijksprentenkabinet.

(Ordines Belg.) bijeen in Brugge om met hen de ernst van de toestand te bespreken. De afgevaardigden van Brabant en Vlaanderen betwistten elkaar zelfs op dit critieke moment de voorrang. Men vreesde dat het leger de aanval van de Fransen niet zou kunnen stuiten en stelde in vele steden, w.o. in Brussel, burgerwachten in. Een aanval in het grensgebied werd afgeslagen door Croy, Lalaing en Egmont, maar de Fransen namen wraak door in Artois op de vreselijkste wijze te plunderen. De brieven van Willem van Oranje, te velde in de Zuidelijke Nederlanden, spraken in 1552 van de schrik en verwarring die de Fransen teweegbrachten.

Met de Duitse vorsten kon de keizer in Augustus 1552 vrede sluiten (in Passau), maar de strijd in de Nederlanden tegen Frankrijk ging onverminderd voort.

Onze prent heet: 'Pacis triumphantis delineatio' d.w.z. ontwerp of plan van de triumferende vrede. Zou hierbij de gedachte geweest kunnen zijn – geïnspireerd misschien door de vergadering in Brugge –: Laten wij ons hier in de Nederlanden aaneensluiten (zoals bij het verdrag van Augsburg in 1548), de ratio laten overwinnen en de tweedracht verbannen. Dan zal de vrede in eendracht allen samenbinden die uit verschillende streken afkomstig zijn. De vrede zal, onder leiding

¹ In de catalogus van Drugulin's 'Atlas historique' Leipzig 1867 wordt voor het jaar 1552 een andere allegorie op de vrede vermeld met Frans Floris als ontwerper. Helaas heb ik deze prent nog nergens kunnen terugvinden.

² In 1548 betekende de vorming van de Bourgondische Kreits de territoriale eenmaking van de Nederlanden, belangrijk voor de toekomst van de 'Zeventien Provinciën'. Alle Nederlandse gewesten, inbegrepen de vroegere Franse lenen, werden onder Habsburgs monarchie verenigd.

Afb. 3. P. Claeissins de jonge, 'Het verdrag van Doornik', 1584. Museum van Schoone Kunsten te Brugge.

van de vorst, de afgunst en de binnenlandse strijd vernietigen: 'Heureux le pays dont le roi se présente en paix'. Is het dezelfde oproep tot eenheid en eendracht waarmee Maria van Hongarije haar burgers onder de wapenen riep om samen de vrede deelachtig te worden?

De voorstelling is zeker verbreid geweest; prenten waren mede een communicatiemiddel en de taal der geijkte symboliek werd in ruime kring verstaan. Men kon van dezelfde groepering weer gebruik maken in 1576-1577 voor de Pacificatie van Gent (afb. 2).

Een copie naar de prent werd geschilderd door de Brugse schilder Pieter Claeissins de Jonge

- overleden in 1623 - (afb. 3). In de 19e eeuw werd dit schilderij, dat zich bevindt in het Museum te Brugge¹, eveneens de Pacificatie van Gent genoemd; thans vermeldt de catalogus het als het verdrag van Doornik van 1584, waarbij Brugge door Parma onder het gezag van Philips II werd teruggebracht. Een verschil met de prent vormen de portretten en de costuums van de Ordines Belg(icae), terwijl bovendien het rechter wapen op de wagen oningevuld is gelaten. Mede uit deze navolging blijkt hoe politieke zinneprenten opgang hebben gemaakt.

¹ Stedelijk Museum van Schoone Kunsten, cat. 1938, no 24, pl. 7.